

MONAHISMUL CREȘTIN ÎN VIZIUNEA ARHIMANDRITULUI EFREM ENĂCESCU

Constantin MĂNESCU¹

THE CHRISTIAN MONASTICISM IN THE VISION OF THE ARCHIMANDRITE EFREM ENĂCESCU

ABSTRACT

The Romanian Orthodox Church, throughout its existence, has had a large contribution promoting the conscience of the national identity and spiritual unity of the Romanian people via its priests and hierarchs. As an homage and gratitude towards the heroes of the nation and of the Romanian spiritual values, the year of 2018 has been proclaimed on the whole territory of the Romanian Patriarchy as the homage Year of the unity of faith and nation, as well as the Year commemorating the makers of the Great Union of 1918. Therefore, congresses, colloquiums, seminars, priestly administrative conferences and pastoral circles, radio as well as television shows took place. Articles, studies and books have been written, which highlighted the role of the Church in the fight of preservation and affirmation of the Orthodox faith on the Romanian lands.

One of the most humble scholar monk has also been Efrem Enăcescu, son of the Vâlcea County, which unfortunately has been unfairly forgotten and marginalized. He was a promoter, through his writings and sermons, of the values and uses of the Christian monachism. From the age of 15, he entered as a monastery brother in the monastic community at the Frăsinei Monastery, then he became a monk at Stânișoara and lived at Cozia. He was an exarch of the monasteries belonging to the Diocese of Râmnic, during a period when this diocese was ruled by the bishop Vartolomeu Stănescu (1921-1938). He wrote the book named „Privire generală asupra monahismului creștin”/„A general look on the Christian monasticism”, printed at Râmnicu-Vâlcea (the first volume in 1933 and the second one in 1934).

Keywords: Monasticism, Efrem Enăcescu, the Diocese of Râmnic, infirmary, asceticism, hesychasm.

Biserica Ortodoxă Română, de-a lungul existenței sale, a avut o contribuție majoră, prin preoții și ierarhii ei, la promovarea conștiinței identității și a unității spirituale a neamului românesc. În semn de omagiu și de recunoștință, pe tot parcursul anului 2018, proclamat pe tot cuprinsul Patriarhiei Române drept Anul omagial al unității de credință și de neam și Anul comemorativ al făuritorilor Marii Uniri din 1918, au avut loc congrese, colocvii, seminarii, conferințe administrative preoțești și cercuri pastorale, emisiuni de radio și televiziune, s-au alcătuit studii, articole și cărți care au scos în evidență rolul Bisericii în lupta de păstrare și afirmare a credinței ortodoxe pe meleagurile românești ori au scos la lumină activitatea unor slujitori ai Bisericii mai mult sau mai puțin cunoscuți, sau unii total necunoscuți, care și-au adus

¹ Preot, doctor în istorie, Parohia Horezu II-Urșani, județul Vâlcea;
e-mail: biblioteca_horezu01@yahoo.com.

aportul într-un fel sau altul la menținerea unității de credință și de neam și la făurirea României Mari.

Biserica Ortodoxă Română a slujit întotdeauna poporul român și a sprijinit aspirațiile lui. În acest sens, marele istoric Nicolae Iorga scria: „Mitropolii, episcopii, egumenii și așa de adesea ori și smeriții călugări ori umilii preoți de mir au dat poporului, ei singuri aproape, toată învățătura, au înzestrat neamul cu o limbă literară, cu o literatură sfântă, cu o artă în legătură cu gustul și cu nevoile lui, au sprijinit Statul fără să se lase a fi înghițiți de dânsul, au călăuzit neamul pe drumurile pământului fără a-și desface ochii de la cer și au ridicat mai sus toate ramurile gospodăriei românești, dând istoriei noastre cărțurari, caligrafi, sculptori în lemn, argintari, oameni de Stat, ostași, mucenici și sfinți”².

Din această tagmă monahală, din care se aleg egumenii, episcopii și mitropolii despre care amintea Nicolae Iorga, precum și patriarhii, a făcut parte și Efrem Enăcescu, fiu al județului Vâlcea, dar care din păcate a fost pe nedrept uitat și marginalizat, poate și din cauza condițiilor istorice vitrege în care a trăit. Avem datoria morală, sufletească de a-l așeza pe Efrem Enăcescu la loc de cinste în istoria națională și între ierarhii români ai Basarabiei, atât pentru viața sa curată de adevărat călugăr, cât și pentru că a fost un promotor, prin scrierile și predicile sale, al valorilor și al foloaselor monahismului creștin. Era firesc să se aplece asupra acestui domeniu al trăirii vieții creștine, din moment ce intrase din fragedă copilărie, la vârsta de 15 ani, ca frate de mănăstire în obștea monahală de la Frăsinei, căreia în 1863 Sfântul Calinic de la Cernica îi va impune reguli monahale ca la Sfântul Munte Athos din Grecia. Numai o chemare, o atracție puternică spre Dumnezeu putea să-i dea lui Ioan (căci acesta era numele său de botez) puterea de a privi monahismul nu ca pe o povară, ci ca pe un lucru ușor de îndeplinit, deoarece Mănăstirea Frăsinei, devenită un Athos românesc, avea atunci și are până la ora actuală o viață duhovnicească înaltă și o regulă monahală unică în țară³.

În 1910 se călugărește la Stănișoara, cu numele de Efrem, apoi viețuiește la Mănăstirea Cozia, unde a fost hirotonit ierodiacon și ieromonah. Tot la această mănăstire va ajunge și stareț (august 1922-ianuarie 1928), iar între anii 1930-1936 va îndeplini funcția de exarh al mănăstirilor din Eparhia Râmnicului, în perioada în care această eparhie era condusă de episcopul Vartolomeu Stănescu (17 martie 1921-1 noiembrie 1938)⁴. Preocupările cărțurărești ale arhimandritului Efrem Enăcescu din această perioadă s-au îndreptat asupra monahismului, din dorința de a scoate în evidență „roadele lui frumoase” pe care le-au gustat de-a lungul istoriei cei care au căutat liniștea și pacea sufletească în locuri ferite de lume, în sihăstrie, pe vârf de munte sau aproape de izvor, în mijlocul naturii, departe de ispitele lumii și aproape de Dumnezeu. Așa se naștea cartea intitulată „Privire generală asupra monahismului creștin”, care vedea lumina tiparului la Tipografia „Cozia” a Sfintei Episcopii din Râmnicul-Vâlci, volumul I (223 p.) în 1933 și volumul II (236 p.) în 1934.

² Nicolae Iorga, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, vol. I, ediția a doua, revăzută și adăugită, București, Editura Ministerului de Culte, 1929, p. 4-5.

³ Irineu Slătineanu, *Sfânta Mănăstire Frăsinei*, Editura Mănăstirii Frăsinei, 2006, p. 14.

⁴ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. III, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1981, p. 520.

În prefața acestei cărți, arhimandritul Efrem Enăcescu motiva astfel alcătuirea ei: „În cei 12 ani petrecuți în viața călugărească sub povățuirea a trei stariți, și în cei 13 ani ca Stareț și Exarh, sub rodnică cârmuire a Prea Sfințitului Episcop Vartolomei al Râmnicului Noului Severin, am constatat că multe din neajunsurile de care suferă monahii și mănăstirile noastre se datoresc mai ales neînțelegerii îndeajuns a monahismului și a rostului lui în Biserică”⁵. Din aceeași prefață se desprinde o trăsătură de caracter pozitivă a adevăratului călugăr, și anume preocuparea pentru îngrijirea monahilor bătrâni și bolnavi prin „reînvierea” în toate mănăstirile sau într-o mănăstire pentru mai multe din ele, a tradiționalei bolnițe: „A cere monahului ascultare desinteresată până la jertfirea de sine, fără ca să-l formezi sufletește și fără să-l asiguri în caz de suferință și de bătrânețe, este a face abstracție de natura lui omenească și a-l considera deja desăvârșit sufletește chiar de la intrarea lui în mănăstire”⁶. De aceea, arhimandritul Efrem Enăcescu și-a exprimat dorința ca din banii încasați din vânzarea acestei cărți să se facă începutul unui fond atât pentru cultura, cât și pentru bolnița monahilor din Oltenia care nu pot fi instruiți și îngrijiți în mănăstirile lor. Acest fond avea să fie administrat de adunarea generală a membrilor creatori și măritori ai lui, printr-un comitet ales de această adunare dintre membrii ei și aprobat de Prea Sfințitul Episcop.

Trebuie menționat faptul că termenul de bolniță apare în actele oficiale ale Țării Românești pentru prima dată în secolul al XVI-lea, într-un document din 25 iulie 1524, în care se consemnează faptul că Vladislav al III-lea dăruia „locului și lăcașului numit bolnița de la Simidreni, unde este hram sfântul și slăvitul Mucenic Dimitrie (...) toată cășăria ce se aduna pentru domeniu din județul Pădureț, burdufe de brânză, cașuri și orice venit, totul să fie al bolniței și adăpostului de călători”⁷. Acest termen definea, ca și cuvântul slav *bolnica*, locul unde îngrijeau bolnavii (spital, infirmerie)⁸, fiind folosit și în lumea laică. Odată cu dezvoltarea sanitară a țării, cuvântul bolniță a fost înlocuit cu latinescul *spital*, rămânând totuși mai departe în limba română, dar desemnând o bisericuță de mici dimensiuni, construită în incinte separate, pe lângă marile mănăstiri, sau un așezământ de binefacere, acea bisericuță având și o încăpere subterană, unde se păstrau osemintele monahilor defuncți din acea mănăstire⁹.

Așa cum reiese din documentele vremii și din realitatea de pe teren, incinta bolniței, ridicată la o oarecare distanță de cea a mănăstirii, cuprindea câteva chilii, o biserică și cimitirul mănăstirii. Chiliile erau destinate îngrijirii călugărilor bolnavi, care beneficiau de odihnă, de scutire la participarea la slujbele de noapte și de un regim alimentar mai puțin auster. Responsabil de îngrijirea acestora era, după modelul bizantin, un călugăr – bolnicer. În această formă incipientă de organizare, bolnițele pot fi considerate ca primele forme de organizare medicală¹⁰.

⁵ Efrem Enăcescu, *Privire generală asupra monahismului creștin*, Râmnicul-Vâlci, Tipografia „Cozia” a Sfintei Episcopii, 1933, p. 7.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Documenta Romaniae Historica. B. Țara Românească*, vol. I, București, 1966, p. 181.

⁸ Romulus Popescu, Irina Popescu, *Însemnătatea medico-istorică a bolnițelor din județul Vâlcea*, în „Mitropolia Olteniei”, nr. 11-12/1969, p. 893.

⁹ Athanasie Negoită, *Bolnițele mănăstirilor*, în „Mitropolia Olteniei”, nr. 9-10/1969, p. 683.

¹⁰ Luiza Zamora, *Biserici bolniță din Țara Românească în secolele XVI-XVIII*, Grupul Român pentru o Istorie Alternativă, București/Cluj-Napoca, 2007, p. 10.

Cea mai veche bolniță de pe teritoriul țării noastre pare a fi existat la Schitul Jghiabul din județul Vâlcea, care ar fi fost întemeiată de Radu Negru, în apropierea unui izvor sulfuros slab mineralizat, care este captat din cele mai vechi timpuri și se bucură de mare afluență și la ora actuală, la sărbătoarea Izvorului Tămăduirii¹¹. Cea mai veche bolniță atestată documentar ar fi însă cea de la Bistrița, ridicată de Barbu Craiovescu (1497-1520), unde acesta a adus moaștele făcătoare de minuni ale Sfântului Grigore Decapolitul, călugărul isihast din Decapolia Asiei Mici, și unde ctitorul Barbu Craiovescu, marele Ban al Craiovei, se va retrage din viața sa activă și se va călugări sub numele de Pahomie¹². Urmează apoi bolnița Mănăstirii Cozia, înălțată de Radu Paisie între 1542 și 1543, care prin silueta sa zveltă și elegantă este „una dintre cele mai frumoase realizări arhitectonice ale veacului al XVI-lea din Țara Românească și este o bijuterie a arhitecturii autohtone a secolului al XVI-lea”¹³. O bolniță a existat și pe lângă Mănăstirea Sadova din județul Dolj, ctitoria domnitorului Matei Basarab din anii 1632-1633, clădită pe temelia unei biserici mai vechi, din lemn, făcută de puternica familie olteană a Craioveștilor la cumpăna secolelor XV-XVI¹⁴. În afara zidului de incintă al acestei mănăstiri, voievodul Constantin Brâncoveanu va construi la 1692-1693 bolnița cu hramul „Intrarea în biserică a Maicii Domnului”¹⁵, care la ora actuală a fost restaurată, după ce mult timp a stat în stare de ruină. Mai amintim bolnița de la Hurezi, ctitoria doamnei Maria Brâncoveanu de la 1696-1699, cu hramul „Adormirea Maicii Domnului”, bolnița Mănăstirii Brâncoveni din județul Olt, construită de Constantin Brâncoveanu la 1700¹⁶, bolnița Mănăstirii Negru Vodă, construită în 1718 de către egumenul Teofan¹⁷, și biserica-bolniță a Mănăstirii Polovragi, construită la 1736, într-o incintă aflată la nord de cea a bisericii mari, ctitor fiind egumenul Lavrentie¹⁸. La acestea se adaugă, desigur, biserica bolniță a Episcopiei Râmnicului, cu hramul „Adormirea Maicii Domnului”, zidită din temelie în anul 1745 (terminată cu tot cu zugrăveală în 1748), din osteneala și cu toată cheltuiala episcopului Climent¹⁹.

Iată cum arhimandritul Efrem Enăcescu avea dorința de a relua acest fir istoric al bolnițelor, în condițiile în care în secolele XVI-XVIII acestea au fost construite de ctitori de mare valoare ai neamului nostru, precum boierii Craiovești sau voievozii Matei Basarab, Constantin Brâncoveanu și soția sa Maria. De aici se vede grija deosebită a lui E. Enăcescu pentru adevăratul călugăr, care nu urmărește în viață strângerea

¹¹ R. Popescu, Irina Popescu, *op. cit.*, p. 894.

¹² Luiza Zamora, *op. cit.*, p. 23.

¹³ Carmen Laura Dumitrescu, *Pictura murală din Țara Românească în secolul al XVI-lea*, București, Editura Meridiane, 1978, p. 16.

¹⁴ Florin Epure, *Ctitoriile lui Matei Basarab din Oltenia*, București, Editura Rao, 2014, p. 54.

¹⁵ Nicolae Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România*. I. Țara Românească (Muntenia, Oltenia și Dobrogea), II. M-Z, Craiova, Editată de Mitropolia Olteniei, 1970, p. 564; Veniamin Nicolae, *Ctitoriile lui Matei Basarab*, București, Editura Sport-Turism, 1982, p. 95.

¹⁶ N. Stoicescu, *op. cit.*, vol. I, p. 99.

¹⁷ Luiza Zamora, *op. cit.*, p. 80.

¹⁸ *Ibidem*, p. 88.

¹⁹ Valeria Daniela Grigorescu, *Noi date despre biserica bolniță „Adormirea Maicii Domnului” a Episcopiei Râmnicului*, în „Buridava. Studii și materiale”, VI, 2008, p. 119.

de averi, ci desăvârșirea creștină, care constă în unirea cu Dumnezeu, prin dragoste.

Această iubire a omului față de Dumnezeu cunoaște două trepte: una care constă în a iubi pe Dumnezeu din tot sufletul tău, în felul ca nu numai să eviți ceea ce este contrar iubirii față de El, dar, într-o anumită măsură, tot ce poate împiedica o unire mai intimă cu Dumnezeu, și altă etapă sau treaptă, care constă în a iubi pe Dumnezeu mai mult decât orice, în așa fel încât să eviți tot ce este contrar acestei iubiri, și să fii gata să sacrifici totul și chiar să mori, decât să greșești de moarte înaintea Lui și să-L pierzi. Aceste două trepte de iubire arată deosebirea fundamentală între calea poruncilor și calea sfaturilor evanghelice, amândouă fiind stabilite de Dumnezeu. Dacă prima dintre ele, calea preceptelor sau a poruncilor, este strict obligatorie pentru a merge la Cer (Matei XIX, 17), cea de-a doua, calea sfaturilor evanghelice, care duce la desăvârșire, este lăsată la buna voință a fiecăruia dintre noi, este un jug pe care l-au luat cei mai curajoși dintre creștini, care, învingând toate plăcerile lumești, toate poftele trupului și greutățile vieții, au ajuns la desăvârșire și îndeplinind dorința Împăratului Ceresc, au luat cununa nestricăciunii. Către această desăvârșire sau perfecțiune tinde monahul din toate puterile sale, spune Efrem Enănescu, consacrându-se cu întreaga lui ființă în slujba Domnului²⁰.

Monahismul creștin, în viziunea lui Efrem Enănescu, este numit starea de perfecțiune pe care o poate atinge omul pe pământ, spre deosebire de starea vieții comune. Chiar dacă mireanul și călugărul au același scop, mijloacele folosite de ei pentru atingerea acestui scop sunt diferite. Monahismul este superior vieții comune a creștinilor în privința acestor mijloace, și nu în privința scopului. Monahii caută un drum mai aspru, mai scurt și merg mai repede, ba unii chiar aleargă spre atingerea acestui scop. Monahul se obligă în mod liber să îplinească sfaturile evanghelice, prin cele trei voturi sau făgăduințe înaintea lui Dumnezeu: votul sărăciei de bună voie, prin care desprinde și îndepărtează inima sa de bunurile pământești; votul castității sau al fecioriei până la moarte, prin care monahul depărtează inima de bunurile pământești, și votul ascultării sau al supunerii prin care monahul înfrânează tendințele dezordonate ale voinței. Prin aceste făgăduințe monahul cucerește, de asemenea, pacea și curăția inimii, și în același timp oferă lui Dumnezeu un sacrificiu integral, fiindcă astfel, el dă tot ce are, tot ceea ce este: corp și suflet²¹.

Efrem Enănescu caută să ne facă să înțelegem faptul că ceea ce dă măsura perfecțiunii, nu este starea în care se află cineva sau mijloacele exterioare, care diferă de la un fel la altul de viață monastică, ci gradul de iubire față de Dumnezeu și de aproapele, curăția inimii și vigoarea iubirii pentru virtute. Se pot găsi deci mulți perfecți în viața comună și destui imperfecti în viața monastică. Haina și tot ce este exterior nu servește la nimic fără curăția și vigoarea sentimentului interior, fără darea de sine lui Dumnezeu. Cu cât această dare de sine este mai intimă și mai perfectă, cu atât este mai desăvârșit monahul în mănăstire și mireanul în lume²².

Făcând o incursiune în istoria monahismului creștin, Efrem Enănescu compară pe primii monahi cu niște „insulițe de zeloși”, „comunități ideale de credincioși” care, în momentul în care „se dă libertate Bisericii creștine și creștinii se botează

²⁰ E. Enănescu, *op. cit.*, p. 14.

²¹ *Ibidem*, p. 18.

²² *Ibidem*, p. 21.

în masă, aceste insulițe, ca niște corăbii învăluite de furtuni, se retraseră în limanurile pustiuurilor, unde viața Evangheliei integrale – prea înaltă pentru societatea care se formase –, să poată fi practică fără scădere. De aici înainte rolul martirilor îl luă asupra lor monahii, cari în lupta contra păcatului și în suferinți de tot felul, mergeau până la jertfirea de sine, pentru dragostea lui Dumnezeu”²³. Etapele monahismului, pornind de la originea lui, sunt în viziunea lui Efrem Enăcescu următoarele: ascetismul, care izvorăște din Evanghelie; viața de obște, care a apărut atunci când asceza individuală creștină s-a transformat în asceză socială; anahoretismul sau retragerea creștinului în pustie pentru desăvârșirea sufletească, primii anahoreți fiind Sfinții Pavel Tebeul și Antonie cel Mare din Egiptul de Sus, și cenobitismul, al cărui întemeietor este Sfântul Pahomie, care a întemeiat o mănăstire cu viață cenobitică în satul Tabenesi, pe malul drept al Nilului, la nord de Teba. Părintele Efrem Enăcescu ne prezintă un episod interesant din „Viața Sfântului Pahomie”, în care ni se spune că într-o zi a venit la Tabenesi sora Sfântului Pahomie ca să-l vadă, însă el trimise să i se spună astfel: „Să afle că el este în viață și să nu fie tristă că nu-l poate vedea; iar dacă vrea să intre în viața monastică, să cugete bine și dacă se hotărăște pentru aceasta, frații îi vor face o colibă lângă satul cel mai apropiat și acolo va viețui singură”. Maria – căci așa se numea sora lui Pahomie – se hotărî pentru monahism și Sfântul trimise frații de-i construi o colibă și un mic altar pentru rugăciune. Pentru viața ei cea sfântă, multe fecioare și văduve veniră sub conducerea sa și luă ființă două mănăstiri de femei, încă trăind Sfântul Pahomie. În total, congregația pahomiană cuprindea nouă mănăstiri de bărbați și două de femei²⁴.

Părintele Efrem Enăcescu considera că al treilea vot monahal, ascultarea sau supunerea, este o adevărată inovație a așezămintelor pahomiene. De la sfântul Pahomie înainte, ascultarea a constituit însăși esența vieții monastice. Cărtirea era condamnată și atrăgea o severă represiune. Cărtitorul incorigibil era trimis la bolniță ca fiind bolnav, iar în caz de perseverență în această boală sufletească, era exclus din comunitatea fraților²⁵. De asemenea, la Tabenesi erau reguli stricte în timp ce călugării serveau masa: „Nu se știe dacă se citea la masă, însă orice răs sau vorbă era interzisă, iar vinovatul rămânea în picioare până la sfârșitul mesei. Cât despre cei cari întârziu, ei se înapoiau flămânzi la chilie”²⁶. Cu privire la somn, noaptea era tăcere completă în mănăstire. Chilia trebuia să aibă ușa descuiată. Pat nu exista și nici vreo planșetă jos, ci numai un scaun scund pe care monahul dormea așezat, îmbrăcat și încins²⁷. Între greșelile care erau pedepsite erau considerate hula, calomnia, mânia, cărtirea și viclenia. Leneșii erau ținuti la poarta mănăstirii. În rezumat, putem spune că regulile pahomiene au jucat un mare rol în evoluția monahismului, făcând din cenobitism cea mai desăvârșită școală de spiritualizare creștină.

După ce face o istorie a monahismului din Orient (Siria, Mesopotamia, Palestina, Sinai, Armenia, Asia Mică, Bizanț și Muntele Athos), precum și a celui din Occident (Roma, Galia, Africa), din Bisericele greacă, rusă, georgiană, sârbă, bulgară,

²³ *Ibidem*, p. 24.

²⁴ *Ibidem*, p. 32.

²⁵ *Ibidem*, p. 37.

²⁶ *Ibidem*, p. 43.

²⁷ *Ibidem*, p. 44.

polonă și română, E. Enăcescu încheie această lucrare arătând foloasele monahismului creștin de la începuturile lui și până în zilele noastre. În primele secole ale erei creștine, monahii au schimbat societatea în care au trăit prin exemplul vieții lor plină de sfințenie, au muștră pe cei sus puși, pe cei puternici și le-au dat sfaturi de mântuire, au apărat poporul în vreme de grele suferințe, au fost milostivi cu săracii în vreme de foamete (Sf. Efrem Sirul, Sf. Vasile cel Mare), au înființat primele spitale și primele instituții de asistență socială. În cultura teologică au strălucit asceții și monahii, cei mai de seamă dascăli ai școlilor teologice, atât în Răsărit, cât și în Apus. Călugării și-au câștigat existența prin lucrul mâinilor lor, lucrând nu numai pentru ei, ci și pentru săracii și călătorii care le cereau ajutor și hrană. Însă, spune Efrem Enăcescu, ca un autentic călugăr, „pentru ca monahismul, această armată de voluntari destinată rugăciunii, muncii și carității publice, să nu fie atins de infirmități organice, trebuie să cuprindă numai suflete sincere și cu adevărat doritoare de perfecțiune”²⁸.

Un astfel de suflet a fost monahul Efrem Enăcescu, care nu și-a schimbat crezul când a scris această istorie a monahismului creștin, ca exarh al mănăstirilor și schiturilor din Oltenia, și nici atunci când, după ce a îndeplinit mai multe sarcini de conducere în Arhiepiscopia Bucureștilor, remarcat fiind de Patriarhul Miron Cristea, a ajuns, la 12 ianuarie 1944, arhiepiscop al Chișinăului și mitropolit al Basarabiei. Dumnezeu i-a cunoscut sufletul smerit și a știut că va primi cu demnitate, forțat de împrejurările istorice ale actului de la 23 august 1944, refugiul la București. Patriarhul Nicodim a încercat să-l reabiliteze în fața noilor autorități politice, numindu-l spiritual la Internatul Teologic din București (1947-1948). Dar regimul comunist l-a condamnat la pensionare, până la sfârșitul vieții, petrecut în anul 1952, Mitropolitul Efrem încheindu-și cercul pelerinajului pe acest pământ, în mod paradoxal, ca stareț al Mănăstirii Cernica. Considerăm că prin aceste rânduri, ca și prin cele care se vor mai scrie, să aducem un omagiu acestui adevărat român și creștin, care prin vorbă și prin scris a promovat valorile creștinismului, ale Ortodoxiei și a dovedit prin trăirea lui faptul că monahismul nu este o viață la voia întâmplării, ci este cel mai ordonat fel de viață.

²⁸*Ibidem*, p. 219.